

NATALIA KOHTAMÄKI (WARSZAWA)

KULTURA JAKO PODSTAWA POTENCJAŁU MOTYWACYJNEGO W POLITYCE ZAGRANICZNEJ REPUBLIKI FEDERALNEJ NIEMIEC

1. CHARAKTERYSTYKA POTENCJAŁU MOTYWACYJNEGO

Potencjał państwa identyfikowany z jego siłą ma charakter relacyjny, tzn. podlega ocenie w zestawieniu z innymi państwami. Oznacza zdolność państwa do mobilizacji i wykorzystania wszelkich posiadanych zasobów – materialnych, społecznych, kulturowych – do realizacji swoich potrzeb, celów i interesów w środowisku międzynarodowym. Siła jest trudnym do zmierzenia, zbadania czy porównania elementem polityki zagranicznej państwa. Ta trudność wynika ze złożoności fenomenu, jakim jest potencjał państw. Tworzą go elementy materialne, wśród których można wyróżnić atrybuty terytorialno-ludnościowe i ekonomiczne, elementy wojskowe, takie jak wielkość i skuteczność armii, charakter uzbrojenia, przygotowanie strategiczne, ale także elementy motywacyjne, warunkowane kulturowo i ideologicznie, obejmujące aspekty subiektywne, psychologiczne – stąd najtrudniejsze do skonkretyzowania¹.

Motywacyjny składnik siły kształtuje się na fundamencie tradycji i aspiracji narodowych, a także określonych idei, poglądów, ocen, przekonań

¹ S. Bieleń, *Polityka w stosunkach międzynarodowych*, ASPRA-JR, Warszawa 2010, s. 36–43.

i norm kształtujących świadomość i tożsamość danej zbiorowości. Wyraża się on m.in. w intensywności oddziaływania państwa na inne podmioty, dlatego obejmuje też sprawność i skuteczność dyplomacji, efektywność instytucji państwowych oraz charyzmę i ambicje poszczególnych polityków, reprezentujących państwo na arenie międzynarodowej². Motywacje w polityce zagranicznej ściśle wiążą się zatem z dążeniami państwa do osiągnięcia jak najwyższego statusu i jak największego prestiżu w środowisku międzynarodowym³.

Potencjał motywacyjny można identyfikować z wprowadzonym przez anglosaskich badaczy stosunków międzynarodowych w drugiej połowie lat 80. XX w. pojęciem „miękkiej siły” (*soft power*). Za głównego autora tego terminu uważa się amerykańskiego politologa, współtwórcę teorii współzależności międzynarodowych – Josepha S. Nye’a. Pod pojęciem „miękkiej siły” rozumiał on niematerialne elementy potencjału państwowego, takie jak kultura, ideologia i instytucje⁴. Umożliwiają one państwom oddziaływanie na zasadzie „magnesu” na inne podmioty w środowisku międzynarodowym, to znaczy pozyskiwanie sojuszników dzięki atrakcyjności własnej kultury, sprawianie, by inni podzielali dążenia, cele, wizję świata państwa oddziałującego. *Soft power* jest więc swoistą sztuką manipulowania, przyciągania i uwodzenia. Polega na narzucaniu swoich koncepcji i wzorców innym poprzez opanowanie trudno definiowalnej, niematerialnej sfery symbolicznej⁵.

Soft power należy widzieć w opozycji do *hard power* („twardej siły”), związanej z przymusem i osiąganiem posłuszeństwa na drodze nakazowej. „Twarda siła” wynika z zastosowania zasobów materialnych, tworzących militarny i ekonomiczny potencjał państwa. Relacje zbudowane na jej podstawie działają w przeciwieństwie do tych kształtowanych w ramach „miękkiej siły” dzięki mechanizmom zastraszania, gróźb, obaw przed kon-

² Szerzej na temat składników siły motywacyjnej por.: ibidem, s. 42 i n.

³ Por.: S. Bieleń, *Siła motywacyjna w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, [w:] A. Bryc, A. Legocka, A. Włodkowska-Bagan (red.), *Bezpieczeństwo obszaru proradzieckiego. Księga poświęcona pamięci Profesora Kazimierza Malaka*, Difin, Warszawa 2011, s. 64.

⁴ Por.: A. Wojciuk, *Dylemat potęgi. Praktyczna teoria stosunków międzynarodowych*, WUW, Warszawa 2010, s. 105.

⁵ Ibidem; S. Bieleń, *Polityka*, s. 43.

sekwencjami niesubordynacji. *Soft power* natomiast to osiąganie swoich celów poprzez wywieranie wpływu na fundamencie szacunku, akceptacji, czy nawet podziwu dla danego państwa. Cytując Nye'a, jest to zatem „zdolność otrzymywania tego, czego chcesz, dzięki atrakcyjności raczej niż za pomocą przymusu lub zapłaty”⁶.

„Twarda siła” była elementem dominującym w relacjach międzynarodowych okresu zimnowojennego. Konfrontacja dwublokowa wiązała się z ciągłym napięciem i poczuciem zagrożenia. Wpływy były osiągane najczęściej właśnie poprzez zastraszenie czy wymuszenie. W literaturze ładu zimnowojenny określa się czasami jako ładu hobbesowski, czyli zdominowany przez konflikty i stosowanie przymusu⁷. Strony na drodze ciągłej rywalizacji dążyły do realizacji sprzecznych celów, wykluczając tym samym budowanie porozumienia w ramach wzajemnego przyciągania przy pomocy „miękkich środków”, takich jak kultura⁸.

„Miękką siłą” w odróżnieniu od tej twardej, nakazowej jest budowana przede wszystkim w wymiarze behawioralnym, relacyjnym – czyli w ramach interakcji międzyludzkich⁹. Odgrywa rolę tylko w działaniach między poszczególnymi podmiotami, jest określoną zdolnością jednych wpływania na zachowania i wybory innych. Ma zatem dynamiczny, zmienny charakter i zależy od wielu czynników związanych nie tylko z cechami podmiotów przyciągających, ale i cechami tych, którzy są „uwodzeni”. „Miękkiej potęgi” nie sposób zważyć ani zmierzyć, nabiera ona realnego kształtu jedynie poprzez aktywność konkretnego podmiotu, jego umiejętność przyciągania innych w środowisku międzynarodowym. Potencjał klasyfikowany jako *hard power* ze względu na swój materialny, wymierny charakter bazuje natomiast przede wszystkim na zasobach. Oddziałuje od-

⁶ J. S. Nye, *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, WAIp, Warszawa 2007, s. 25.

⁷ Por.: R. Włoch, „Miękką potęgą jest w modzie”. *Analiza wymiarów tożsamości konkurencyjnej Rosji*, [w:] A. Bryc, A. Legocka, A. Włodkowska-Bagan (red.), op. cit., s. 357 i n.

⁸ Na temat tradycji hobbesowskiej w teoretycznym ujmowaniu polityki w stosunkach międzynarodowych, por.: R. J. Vincent, *The Hobbesian Tradition in Twentieth Century International Thought*, „Millennium. Journal of International Studies” 10 (1981), nr 2, s. 91 i n.

⁹ Por.: B. Bojarczyk, J. Olchowski, A. W. Ziętek, *Od dominacji kulturowej do soft power. Kultura w promocji państw*, [w:] A. W. Ziętek (red.), *Międzynarodowe stosunki kulturalne*, Poltext, Warszawa 2010, s. 129; A. Wojciuk, op.cit., s. 105 i n.

straszająco przez samo swoje istnienie. Najlepszym przykładem są arsenały broni, które wcale nie muszą być użyte, by budzić respekt czy lęk w relacjach międzynarodowych.

Nie znaczy to jednak, że oddziaływanie w ramach *soft power* jest możliwe w oderwaniu od materialnego tła. Promowanie własnych wartości, ideałów, koncepcji czy wzorów zachowań wymaga dużych nakładów finansowych. Jest to szczególnie widoczne w ramach oddziaływań kulturowych. Ponieważ to właśnie kultura jest jednym z głównych źródeł *soft power*, warto na jej przykładzie zwrócić uwagę na ścisły związek efektywności działań służących wywieraniu wpływu w relacjach międzynarodowych z zaangażowaniem określonych środków finansowych. To państwa bogate są w stanie najskuteczniej promować swoją kulturę. Kraje biedne, słabo rozwinięte gospodarczo odgrywają niewielką rolę, jeśli chodzi o upowszechnianie swoich narodowych wzorców kulturowych. Nie jest jednak tak, że wysoki potencjał ekonomiczny na zasadzie automatyzmu implikuje kulturową atrakcyjność danego podmiotu. Musi on iść w parze z odpowiednio ciekawym i różnorodnym historycznym potencjałem kulturalnym¹⁰. Oznacza to, że to przede wszystkim państwa w randze mocarstw, które najczęściej dysponują odpowiednią „siłą” w obu tych wymiarach, są w stanie zachęcić jak największą rzeszę odbiorców na świecie do poznawania własnych kultur narodowych. Taki atrakcyjny dorobek kulturowy dzięki odpowiedniemu zabezpieczeniu finansowemu i związanemu z nim wsparciu instytucjonalnemu ma szansę nie tylko na przetrwanie i zachowanie swojej oryginalności, ale także na intensywny rozwój w zderzeniu z innymi kulturami w zglobalizowanym świecie.

2. KULTURA JAKO KOMPONENT NIEMIECKIEGO POTENCJAŁU MOTYWACYJNEGO

Republika Federalna Niemiec (RFN) od kilkudziesięciu lat podejmuje starania zmierzające w kierunku umocnienia swojego potencjału motywacyjnego i budowania wpływów w środowisku międzynarodowym właśnie dzięki mechanizmom „miękkiej siły”. Taka transformacja niemieckiej polityki

¹⁰ G. Michałowska, *Uwarunkowania międzynarodowej współpracy kulturalnej*, [w:] A. W. Ziętek (red.), op.cit., s. 49.

zagranicznej rozpoczęła się wraz z powstaniem Republiki Bońskiej i jest kontynuowana do dziś. Po 1949 r. RFN musiała odnaleźć swoje miejsce na arenie międzynarodowej. Ze względu na zbrodnie nazistowskie i podział Niemiec na dwa państwa odgrywające specyficzną rolę w strukturze bipolarnej konfrontacji zimnowojennej wypracowanie odpowiedniej koncepcji na skuteczną politykę zagraniczną nie było zadaniem łatwym. Niemcy Zachodnie pod charyzmatycznym przywództwem Konrada Adenauera¹¹ obrały zdecydowany kurs w kierunku budowania jak najściślejszych związków z Zachodem (*Westbindung*). Taka strategia oznaczała zasadniczą zmianę w niemieckiej polityce zagranicznej, którą niemiecki politolog Volker Rittberger metaforycznie określił przejściem od postawy „silnego Szawła” do postawy „współzależnionego Pawła”¹².

RFN od końca lat 40. XX w. starała się zatem kształtować swoją pozycję w środowisku międzynarodowym poprzez złożone interakcje, które w dużej mierze bazują na fundamencie atrakcyjności w wymiarze motywacyjnym, w tym przede wszystkim kulturowym. Jednocześnie z dużą determinacją RFN dążyła do oderwania się od „twardej potęgi” identyfikowanej przede wszystkim z zapleczem militarnym. Negacja *hard power* w polityce zagranicznej była uzasadniona i wynikała z niechlubnych doświadczeń agresywnej i zbrodniczej polityki III Rzeszy. Wielu badaczy niemieckich uważało jednak zwłaszcza po zjednoczeniu Niemiec, że ta historyczna trauma nie może oznaczać ciągłego „strachu przed potęgą” (*„Angst vor der Macht”*)¹³. Zjednoczone Niemcy zaczęły stopniowo odchodzić od krytykowanej już od lat 80. XX w. przez Hansa-Petera Schwarza polityki zagranicz-

¹¹ Kanclerskie rządy Konrada Adenauera (1949–1963) charakteryzowały się jego zdecydowaniem i nieustępliwością. W wielu sprawach Adenauer decydował samodzielnie, nie konsultując swoich decyzji w polityce zagranicznej z rządem czy parlamentem. Por.: S. Sulowski, *Uwarunkowania i główne kierunki polityki zagranicznej RFN*, Elipsa, Warszawa 2002, s. 229. Taki sposób budowania pozycji międzynarodowej Niemiec Zachodnich spowodował, że Adenauer uważany jest w Niemczech za ojca założyciela nowego państwa niemieckiego. Myśl tę ujął w słynne słowa Arnulf Bering, podsumowując w 1969 r. okres rządów Adenauera: „Na początku był Adenauer” (*„Im Anfang war Adenauer”*). Por.: M. Görtemaker, *Kleine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*, bpb, Bonn 2004, s. 39.

¹² V. Rittberger, *Die Bundesrepublik Deutschland – eine Weltmacht?*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” B 4–5 (1990), s. 17. Cyt. za: S. Sulowski, op.cit., s. 226.

¹³ Por.: G. Schöllgen, *Angst vor der Macht. Die Deutschen und ihre Außenpolitik*, Ullstein Verlag, Berlin 1993.

nej pod znakiem „zapomnienia o swojej sile” (*Machtvergessenheit*)¹⁴, którą praktykowano w opozycji do okresu „opętania potęgą” (*Machtversessenheit*)¹⁵. Naturalną świadomość swojego potencjału RFN wypracowała pod koniec lat 90. XX w. Pod rządami Gerharda Schrödera i jego następczyni Angeli Merkel Niemcy nauczyły się efektywnie wykorzystywać wszystkie atuty swojego potencjału – zarówno w wymiarze materialnym, jak i motywacyjnym. Oznacza to racjonalną i pewną siebie politykę zagraniczną, która umożliwia skuteczne osiągnięcie wyznaczonych celów. Ze względu na swoje doświadczenie historyczne Niemcy, jak mało które z państw europejskich, dostrzegają konieczność umiejętnego zrównoważenia elementów „miękkiej” i „twardej” potęgi w budowaniu swojej pozycji i prestiżu w środowisku międzynarodowym.

Należy przy tym podkreślić, że choć takie łączenie „twardych” i „miękkich” środków w polityce zagranicznej wydaje się czymś oczywistym, to wbrew pozorom nie jest wcale zadaniem łatwym w realizacji. Można je przyrównać do wirtuozowskiego opanowania „gry na białych i czarnych klawiszach fortepianu”. „Miękką siłą” będzie w ramach tej metafory białą częścią fortepianowej klawiatury – jej elementy uznawane są za moralnie i etycznie lepsze niż środki z arsenału twardej, nakazowej siły¹⁶. Stąd ze względu na przeszłość historyczną Niemcy przez wiele dziesięcioleci rozwijały mechanizmy skutecznej dyplomacji publicznej – rozumianej właśnie jako efektywne wykorzystanie potencjału motywacyjnego państwa. Dyplomacja publiczna jest formą „dialogowego politycznego komunikowania międzynarodowego”, które ma na celu wpływanie na opinię publiczną w krajach odbierających głównie poprzez utrwalanie pozytywnego wizerunku państwa – nadawcy¹⁷.

¹⁴ Por.: H.-P. Schwarz, *Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*, Siedler Verlag, Berlin 1994, s. 87–92.

¹⁵ Na temat konceptualizacji ról „nowych” Niemiec po zjednoczeniu por.: N. Kohtamäki, *Niemcy wobec operacji NATO w Afganistanie*, „Stosunki międzynarodowe – International Relations” 40 (2009), nr 3–4, s. 169 i n.

¹⁶ Por.: D. Farwick, B. Khalatbari, *Krieg und Frieden. Stellt sich bei soft und hard power die Gretchenfrage?*, „Die politische Meinung. Zeitschrift für Politik, Gesellschaft, Religion und Kultur” 422 (2005), s. 43.

¹⁷ Por.: B. Ociepka, *Dyplomacja publiczna jako forma komunikowania międzynarodowego*, [w:] B. Ociepka (red.), *Dyplomacja publiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 12.

RFN od zakończenia II wojny światowej konsekwentnie, za pomocą zróżnicowanych instrumentów, w tym także takich, które można ująć w ramy dyplomacji publicznej, utrzymywała wśród zewnętrznych odbiorców wizerunek odpowiadający modelowi „mocarstwa cywilnego” (*Zivilmacht*)¹⁸. Oznaczało to głównie odrzucenie możliwości stosowania siły militarnej i przymusu w stosunkach międzynarodowych. Ważnym filarem takiej polityki było też umacnianie pozycji gospodarczej i promowanie swojego wizerunku jako solidnego i godnego zaufania partnera w wymianie handlowej. Od połowy lat 60. XX w. coraz bardziej świadomie wykorzystywano także środki z zakresu dyplomacji kulturalnej. Stała się ona jednym z fundamentów niemieckiej polityki zagranicznej¹⁹, umożliwiającym ponowne i trwałe włączenie RFN do wspólnoty międzynarodowej.

W latach 70. XX w. doszło do szybkiego rozwoju różnych mechanizmów niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej, która stała się tym samym jedną z najważniejszych płaszczyzn aktywności w ramach dyplomacji publicznej²⁰. Podstawowym filarem działań w tym zakresie było założenie, że promowanie niemieckiej kultury za granicą może mieć tylko charakter dialogowy, tzn. musi być ściśle powiązane z próbą zrozumienia specyfiki kulturowej krajów partnerskich. Trauma nazistowskiej przeszłości spowodowała, że Niemcy bardzo ostrożnie rozumieli promowanie własnej kultury. Oddziaływanie kulturowe nie mogło być postrzegane jako wywyższanie własnych wzorców, czy też jako jakakolwiek forma kulturowej ekspansji lub kulturowego imperializmu²¹. Chodziło o budowanie przy pomocy war-

¹⁸ Tego pojęcia w stosunku do RFN jako jeden z pierwszych użył znany niemiecki politolog Hanns W. Maull. Por. np.: H. W. Maull, *Zivilmacht. Bundesrepublik Deutschland. Vierzehn Thesen für eine neue deutsche Außenpolitik*, „Europa-Archiv” 10 (1992), s. 269–278.

¹⁹ Willy Brandt w latach 60. XX w. nazwał politykę kulturalną trzecim filarem niemieckiej polityki granicznej. Podobnie widziała to Hildegard Hamm-Brücher dekadę później, nazywając dyplomację kulturalną trzecim wymiarem działań dyplomatycznych. Por.: K.-J. Maaß, *Überblick: Ziele und Instrumente der Auswärtigen Kulturpolitik*, [w:] K.-J. Maaß (red.), *Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis*, Nomos, Baden-Baden 2009, s. 25.

²⁰ Na temat innych płaszczyzn dyplomacji publicznej i relacji tego pojęcia w stosunku do terminu dyplomacji kulturalnej, por.: B. Ociepka, op.cit., s. 14.

²¹ Na ten temat obszernie: A. Fijałkowska, *Imperializm kulturowy*, [w:] H. Schreiber, G. Michałowska (red.), *Kultura w stosunkach międzynarodowych*, t. I: *Zwrot kulturowy*, WUW, Warszawa 2013, s. 178 i n.

tości, idei, modeli kulturowych pozytywnej atmosfery, sprzyjającej kształtowaniu i rozwojowi relacji z innymi państwami także w innych sferach²². Działania te rozumiano jako kierowaną przez gremia polityczne „pracę publiczną” (*politische Öffentlichkeitsarbeit*), czyli aktywność instytucji państwowych służącą wpływaniu na opinię publiczną poza granicami Niemiec. Polegało to głównie na prezentowaniu w mediach różnorodnych informacji służących budowaniu pozytywnego wizerunku RFN²³. Bogaty potencjał kulturowy Niemiec odgrywał w tym kontekście istotną rolę.

Kultura niemiecka przyciągając od stuleci swoją atrakcyjnością rzesze odbiorców na całym świecie, odcisnęła silne piętno na innych dalszych i bliższych cywilizacyjnie kulturach. Wystarczy wspomnieć o wpływie niemieckim nie tylko w skali europejskiej na architekturę (np. niemiecki gotyk, niemiecki barok, niemiecki modernizm), malarstwo (np. Albrecht Dürer, Lucas Cranach Starszy, Caspar David Friedrich), literaturę (np. Johann Wolfgang von Goethe, Friedrich Schiller, Heinrich Heine), filozofię (np. Immanuel Kant, Georg Friedrich Hegel, Edmund Husserl, Martin Heidegger) czy muzykę (np. Johann Sebastian Bach, Georg Friedrich Händel, Johannes Brahms, Gustav Mahler, Richard Wagner)²⁴.

Ważną kwestią było ponadto odpowiednie zaplecze ekonomiczne. Promocja kulturalna nawet bardzo wartościowych i ciekawych dzieł wiąże się z dużymi nakładami finansowymi i wymaga przemyślanej, zinstytucjonalizowanej strategii działania. Niemcy, jak mało które państwo w Europie, nie tylko szybko zrozumiały, że atrakcyjność kulturowa jest podstawą budowania marki narodowej, ale stały się też jednym z prekursorów, jeśli chodzi o kształtowanie skutecznych koncepcji w tym zakresie, które włączono jako stały element do szeroko rozumianej polityki zagranicznej.

²² O takiej roli kultury obszernie, por.: G. Michałowska, *Zmienność i instytucjonalizacja międzynarodowych stosunków kulturalnych*, Ośrodek Badań Społecznych, Warszawa 1991, s. 63 i n.

²³ Por.: I. Bohdanowicz, *Niemieckie rozumienie dyplomacji publicznej*, [w:] B. Ociepka (red.), op.cit., s. 171 i n.

²⁴ Obszernie na temat rozwoju kultury niemieckiej, por.: C. Karolak, W. Kunicki, H. Orłowski, *Dzieje kultury niemieckiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

3. NIEMIECKA ZAGRANICZNA POLITYKA KULTURALNA

Niemcy częściej niż o dyplomacji publicznej mówią raczej o zagranicznej polityce kulturalnej (*Auswärtige Kulturpolitik*, AKP). Są to pojęcia zbliżone znaczeniowo. Przy czym sformułowanie stosowane częściej w literaturze niemieckiej jest bardziej precyzyjne – akcentuje wykorzystanie polityki kulturalnej do uprawiania polityki zagranicznej. Kultura staje się instrumentem służącym realizacji celów politycznych²⁵.

Pierwszą formalnie sformułowaną w RFN koncepcją w tym zakresie był raport parlamentarnej komisji śledczej ds. zagranicznej polityki kulturalnej z lutego 1975 r.²⁶ Był to obszerny, liczący 140 stron dokument, w którym zapisano 500 tez i 130 propozycji konkretnych działań²⁷. Na wiele lat stał się główną podstawą dla kształtowania niemieckiej polityki kulturalnej za granicą. Główny akcent postawiono na zinstytucjonalizowaną, dobrze rozwiniętą, obejmującą możliwie szeroką paletę tematów wymianę kulturalną z innymi krajami, która powinna – zdaniem twórców raportu – przebiegać na zasadach równości i wyrastać z chęci zrozumienia kultur partnerskich. Raport parlamentarnej komisji śledczej zamykał pierwszą znaczącą dekadę w procesie instytucjonalizacji niemieckiej zagranicznej polityki kulturalnej. W tym okresie jeszcze wiele kwestii budziło kontrowersje. Zastanawiano się przede wszystkim nad określeniem punktu ciężkości, jeśli chodzi o sprawowanie odpowiedzialności w zakresie aktywności kulturalnej RFN

²⁵ Por.: I. Bohdanowicz, op.cit., s. 172; O. Singer, *Auswärtige Kulturpolitik in der Bundesrepublik Deutschland. Konzeptionelle Grundlagen und institutionelle Entwicklung seit 1945*, Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages/Fachbereich X, Berlin 2003, s. 4.

²⁶ W skład komisji (*Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik*) weszło pięciu posłów Niemieckiego Bundestagu i czterech ekspertów ds. kultury. Por.: „Der Spiegel” z 09.10.1972 r., nr 42, s. 30 i 32. Raport komisji poprzedziła kilkuletnia debata na temat priorytetów niemieckiej polityki kulturalnej za granicą, w której wzięli udział m.in. pracownicy niemieckiego MSZ, parlamentarzyści oraz przedstawiciele niemieckich organizacji, fundacji i stowarzyszeń aktywnych w sferze międzynarodowej. Szczególną rolę w tej debacie odegrał Ralf Dahrendorf (wówczas sekretarz stanu w MSZ), który przedstawił, jeszcze przed powołaniem parlamentarnej komisji śledczej, podstawowe założenia polityki kulturalnej. Por.: R. Dahrendorf, *Gesamtplan für die Auswärtige Kulturpolitik*, „Bulletin der Bundesregierung”, 3.12.1969, nr 142.

²⁷ Por.: *Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik des Deutschen Bundestages vom 23. Februar 1975*, BT-Drs, 7/4121.

na arenie międzynarodowej. Głównym problemem było określenie relacji między działalnością Ministerstwa Spraw Zagranicznych Niemiec Zachodnich a zadaniami wykonywanymi przez tzw. organizacje pośredniczące (*Mittlerorganisationen*), czyli w pierwszej linii przez niemieckie instytuty kultury (Instytut Goethego) i Niemiecką Centralę Wymiany Akademickiej (*Deutscher Akademischer Austauschdienst, DAAD*). W raporcie podkreślano centralną i sterującą rolę MSZ, co wywołało dyskusję na temat konieczności oddzielenia spraw kultury od interesów politycznych. Chodziło o to, że współpraca kulturalna powinna być rozwijana nie tylko przez organy państwowe, ale też różnego rodzaju instytucje niekoniecznie wchodzące w skład administracji państwowej, także z partnerami, z którymi oficjalnie MSZ, ze względu na konkretną sytuację polityczną, nie podejmowałby rozmów²⁸. Była to problematyka szczególnie żywotna w epoce zimnowojennego podziału świata.

We wrześniu 1977 r. rząd RFN wydał oficjalną odpowiedź na raport komisji parlamentarnej²⁹, w której sformułował pięć głównych zasad niemieckiej, zagranicznej polityki kulturalnej³⁰:

- 1) miała być ona równie ważna, jak działania dyplomatyczne i gospodarcze realizowane w ramach obecności RFN na arenie międzynarodowej;
- 2) mimo koegzystencji dwóch państw niemieckich, jednoznacznie wyrażono przekonanie, że RFN stoi na stanowisku, iż istnieje jedna, wspólna kultura niemiecka;
- 3) kultura miała stać się autonomicznym obszarem promowania RFN – realizującym własne cele, a nie tylko służącym realizacji celów politycznych czy gospodarczych;
- 4) niemiecka polityka kulturalna miała być budowana na fundamencie wielostronnej wymiany w zakresie kultury, a nie jednostronnego oddziaływania na partnerów;

²⁸ Por.: R. W. Leonhardt, *Stiefkind Kulturpolitik*, „Die Zeit”, 12.12.1975, nr 51, s. 33.

²⁹ Por.: *Stellungnahme der Bundesregierung zum Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik des Deutschen Bundestages vom 21. September 1977*, „Bulletin der Bundesregierung”, 23.09.1977, nr 91.

³⁰ Szerzej na ten temat, por.: K.-J. Maaß, op.cit., s. 27; K. Bönnemann, *Auswärtige Kulturpolitik und Ausländerstudium*, [w:] H. F. Illy, W. Schmidt-Streckenbach (red.), *Studenten aus der Dritten Welt in beiden deutschen Staaten*, Duncker & Humblot, Berlin 1987, s. 9 i n.

5) w ramach takiej wymiany rząd zachodnioniemiecki zakładał kreowanie wizerunku RFN w sposób wyważony, prawdziwy i samokrytyczny.

Oficjalne stanowisko rządowe było dowodem na awans zagadnień kulturalnych wśród priorytetów politycznych RFN. Zaczęto coraz intensywniej budować złożoną strategię niemieckiej aktywności kulturalnej za granicą. Oznaczało to przede wszystkim przyjęcie szerokiego rozumienia kultury, czego efektem było następnie włączanie kolejnych resortów, obok MSZ, takich jak ministerstwa do spraw współpracy gospodarczej, młodzieży i rodziny czy badań i technologii, w wymianę międzynarodową w dziedzinie kultury. W celu sprawniejszej koordynacji pracy tych instytucji powołano specjalną międzyresortową komisję³¹. Obok synchronizowania działań na szczeblu federalnym podjęto też starania w kierunku tworzenia wspólnej strategii w dziedzinie kultury na poziomie krajów związkowych. Utworzono w tym celu Komisję ds. Międzynarodowych, która obraduje do dziś przy Stałej Konferencji Ministrów Kultury Krajów Związkowych RFN, będącej platformą porozumienia organów zajmujących się kulturą w poszczególnych landach³².

W latach 80. XX w. zaczęto coraz intensywniej identyfikować politykę kulturalną z budowaniem pozytywnego wizerunku RFN. Dekadę tę otworzyła duża międzynarodowa konferencja zatytułowana „Międzynarodowe stosunki kulturalne – Most ponad granicami”, zorganizowana w Bonn w maju 1980 r.³³ Wzięło w niej udział ponad 400 uczestników z 54 krajów. Wagę tego wydarzenia podkreślała obecność ówczesnego kanclerza RFN Helmuta Schmidta, który w swoim przemówieniu zaznaczył trudności, jakie RFN miała ze zdefiniowaniem zagranicznej polityki kulturalnej, jej konceptualizacją, a także określeniem ram oddziaływania za pomocą kultury³⁴. Nie zniknęły one także po zmianie koalicji rządzącej. Nowy kanclerz,

³¹ Por.: O. Singer, op.cit., s. 18 i n.

³² Stała Konferencja Ministrów Kultury obejmuje przedstawicieli landowych resortów ds. kultury, oświaty, edukacji i badań. Powołano ją w 1948 r., jeszcze przed utworzeniem RFN. Nazwę powstałej w 1976 r. komisji rozszerzono – jest to obecnie Komisja ds. Europejskich i Międzynarodowych. Por.: <http://www.kmk.org/wir-ueber-uns/aus-schuesse-und-kommissionen/staendige-kommissionen.html> (20.04.2013).

³³ Por.: D. Danckwortt (red.), *Internationale Kulturbeziehungen – Brücke über Grenzen. Symposium 80: Dokumentation*, Nomos, Baden-Baden 1980.

³⁴ H. Schmidt, *Internationale Kulturbeziehungen – Brücke über Grenzen. Ansprache des Bundeskanzlers vom 30. Mai 1980*, „Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung” 67 (1980), s. 565 i n.

Helmut Kohl w exposé rządowym z 4 maja 1983 r. zaakcentował przede wszystkim konieczność promowania pozytywnego wizerunku RFN poprzez wspieranie nauczania języka niemieckiego i tworzenie niemieckich szkół za granicą. Miało to być silne i jednoznaczne działanie Niemiec Zachodnich w kierunku utrwalania na arenie międzynarodowej przekonania o jedności i niepodzielności kultury niemieckiej³⁵.

Tworzenie takiego wizerunku stało się w pełni możliwe dopiero wraz ze zjednoczeniem Niemiec w październiku 1990 r. i transformacją polityczno-gospodarczą państw Europy Środkowej i Wschodniej. Był to okres wielu wyzwań związanych przede wszystkim z inwestycjami w nowe kraje związkowe. Nowe Niemcy szukały dla siebie miejsca w ramach dynamicznie kształtującego się porządku pozimnowojennego. Kultura nie odgrywała może w tych poszukiwaniach roli pierwszoplanowej, ale niewątpliwie była ważnym uzupełnieniem palety zróżnicowanych instrumentów niemieckiej polityki zagranicznej. Chodziło przede wszystkim o budowanie zaufania, szczególnie u wschodnich sąsiadów. Zjednoczone Niemcy chciały raz na zawsze odciąć się od wizerunku agresora. To właśnie oddziaływanie za pomocą potencjału motywacyjnego miało przekonać partnerów międzynarodowych, w tym liczące się mocarstwa, że Niemcy nie stanowią już dla nikogo zagrożenia.

Lata 90. XX w. wiązały się z próbami nowego określenia priorytetów niemieckiej polityki kulturalnej w związku ze zmianami, do jakich doszło w świecie. Efektem ożywionych dyskusji, które obfitowały w wiele ciekawych pomysłów³⁶, było przygotowanie przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych nowej koncepcji niemieckiej polityki zagranicznej w dziedzinie kultury. Był to pierwszy od 1975 r. oficjalny dokument dotyczący tej tematyki. Został sformułowany w ramach realizacji postanowień umowy koalicyjnej SPD i partii Zielonych³⁷. Ugrupowania te wkrótce po objęciu władzy

³⁵ Por.: H. Kohl, *Regierungserklärung vom 4. Mai 1983*, [w:] K. Stüwe (red.), *Die großen Regierungserklärungen der deutschen Bundeskanzler von Adenauer bis Schröder*, Leske + Budrich, Opladen 2002, s. 288 i n.

³⁶ Warto wspomnieć choćby o pomysłach Hansa Magnusa Enzensbergera, który rozumiał kulturę jako część złożonego systemu ostrzegawczego, pomagającego zapobiegać konfliktom międzynarodowym.

³⁷ Por.: *Koalitionsvertrag zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands und Bündnis 90/die Grünen*, Bonn, 20.10.1998, s. 49.

w 1998 r. przystąpiły do opracowania programu reformującego dotychczasową obecność kulturalną RFN na arenie międzynarodowej. Ogłoszona w lipcu 2000 r. „Koncepcja 2000”³⁸ zakładała kontynuację dotychczasowych działań, ale przy nieco zmodyfikowanym podziale kompetencji między poszczególnymi resortami³⁹. Tak jak w latach 70. XX w. podkreślono, że kultura stanowi niezbędny element niemieckiej polityki zagranicznej. Ponadto działania kulturalne RFN nie są neutralne pod względem reprezentowanych wartości. To znaczy jednoznacznie opowiadają się po stronie demokracji, praw człowieka, czy też równych możliwości rozwoju społecznego. Zaznaczono, że niemiecką kulturę należy rozumieć jako część europejskiego dorobku kulturowego. Niemiecka zagraniczna polityka kulturalna wyrasta, zdaniem autorów koncepcji, nie tylko z aktywności instytucji państwowych czy organizacji pośredniczących (np. DAAD), ale i zaangażowania aktorów prywatnych. Pojęcie to w sposób wyraźny zinterpretowano bardzo szeroko. Objęto nim oprócz kultury także edukację, naukę, badania, propagowanie innowacyjnych technologii czy wymianę młodzieży⁴⁰.

„Koncepcja 2000” była ważnym dokumentem, który po raz pierwszy w zjednoczonych Niemczech podkreślał rolę kultury w oddziaływaniu tego państwa w środowisku międzynarodowym. Program ten nawiązywał w wielu punktach do raportu parlamentarnej komisji śledczej z 1975 r. Było to świadome działanie wskazujące na to, że niemiecka zagraniczna polityka kulturalna przechodzi przemyślaną i konsekwentną ewolucję, a także że od 25 lat jest niezbędnym składnikiem polityki zagranicznej RFN. Wypracowane w „Koncepcji 2000” szerokie pojęcie zagranicznej polityki kulturalnej i edukacyjnej (*Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik*, AKBP) zostało przejęte do późniejszych raportów i strategii. Zmiana ta nie miała przy tym charakteru kosmetycznej korekty językowej. Oznaczała przesunięcie akcentów w kulturalnym oddziaływaniu RFN za granicą. Do priorytetów

³⁸ Auswärtiges Amt – Kulturabteilung, *Auswärtige Kulturpolitik – Konzeption 2000*. Strategia ta została przedstawiona po raz pierwszy 4.07.2000 r. na konferencji niemieckiego MSZ w Berlinie (*Forum: Zukunft der Auswärtigen Kulturpolitik*). Tekst dokumentu dostępny jest na stronie internetowej: http://www.ifa.de/fileadmin/pdf/aa/akbp_konzeption2000.pdf (2.04.2013).

³⁹ Tabelaryczne przedstawienie resortów zaangażowanych w politykę kulturalną po zmianach wprowadzonych „Koncepcją 2000” dostępne jest w: O. Singer, op.cit., s. 36.

⁴⁰ Por.: Auswärtiges Amt, *Auswärtige Kulturpolitik – Konzeption 2000*, s. 1 i n.

w tym zakresie zaczęto zaliczać, obok nauki języka niemieckiego, zakładanie niemieckich szkół w różnych krajach, promowanie edukacji zawodowej, w tym odbywanie praktyk zawodowych w Niemczech przez cudzoziemców czy przyciąganie na niemieckie uczelnie studentów z całego świata ciekawą ofertą i atrakcyjnymi stypendiami. Kształtowanie wizerunku RFN za pomocą bogatej oferty programów edukacyjnych skierowanych do różnego odbiorcy uznano za właściwą drogę w obliczu procesów globalizacyjnych.

Odpowiedzią na wyzwania, które wiążą się z globalizacją, jest nowa koncepcja z września 2011 r. zatytułowana „Zagraniczna polityka kulturalna i edukacyjna w dobie globalizacji – pozyskiwanie partnerów, przekazywanie wartości, reprezentowanie interesów”⁴¹. Już ten złożony tytuł wskazuje na powtórzenie najważniejszych założeń „Koncepcji 2000”. RFN ma zatem przede wszystkim budować dialog z przedstawicielami innych kultur, tworzyć sieci współpracy z podmiotami zainteresowanymi niemiecką kulturą, nauką czy sztuką, a także reprezentować ważne wartości służące przywracaniu stabilności i zapewnianiu pokoju w regionach trwania różnego rodzaju konfliktów. RFN powinna przy tym budować swój wizerunek jako kraju innowacji gospodarczych i technologicznych, atrakcyjnego zarówno w perspektywie turystycznej, jak i w kontekście stałego osiedlania się⁴².

Górnolotne sformułowania użyte w dokumencie z 2011 r. o „wzmocnieniu Europy”, zapewnianiu pokoju czy budowaniu więzi partnerskich i przyjacielskich mogłyby być uznane za typowe frazesy używane w programach wielu państwowych instytucji kulturalnych na świecie. W przypadku Niemiec za tymi frazesami stoją jednak duże środki finansowe, które umożliwiają realizację szerokiego spektrum działań zasługujących na uznanie i będących wzorem efektywnej dyplomacji publicznej.

⁴¹ Auswärtiges Amt, *Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik in Zeiten der Globalisierung – Partner gewinnen, Werte vermitteln, Interessen vertreten*. Tekst dokumentu dostępny na stronie internetowej: <http://www.auswaertiges-amt.de/cae/servlet/contentblob/595030/publicationFile/161964/AKBP-Konzeption-2011.pdf> (2.04.2013). W kontekście polityki edukacyjnej por.: s. 8 i n.

⁴² Ibidem, s. 3.

4. PODMIOTY ZAANGAŻOWANE

W PROMOWANIE NIEMIECKIEGO POTENCJAŁU KULTUROWEGO ZA GRANICĄ

Niemcy jako państwo o ustroju federalnym dysponują instytucjami odpowiedzialnymi za politykę kulturalną zarówno na szczeblu ogólnozwiązkowym, jak i krajowym. W przypadku jej wymiaru zagranicznego zgodnie z art. 32 ust. 1 niemieckiej konstytucji kompetentne są organy federalne. Najważniejszą rolę odgrywa wśród nich Ministerstwo Spraw Zagranicznych. W jego ramach działa Departament Kultury i Komunikacji, który składa się z 9 referatów⁴³. Ministerstwu Spraw Zagranicznych podlega 229 przedstawicielstw zagranicznych, w tym 153 ambasady i 55 konsulatów generalnych⁴⁴. W większości z nich funkcjonują wydziały i attachaty kulturalne.

MSZ jest zatem główną instytucją koordynującą działania z zakresu niemieckiej polityki kulturalnej i edukacyjnej (AKBP), które są wspierane także przez inne resorty, takie jak Ministerstwo Edukacji i Badań Naukowych czy Ministerstwo Współpracy Gospodarczej i Rozwoju. Ważną rolę odgrywa też Pełnomocnik Rządu Federalnego ds. Kultury i Mediów, którym od 2005 r. jest Bernd Neumann. Zgodnie z przewidzianym w art. 30 niemieckiej konstytucji podziałem kompetencji zagadnienia dotyczące kultury przypadają krajom związkowym. Z tego powodu na szczeblu federalnym nie ma Ministerstwa Kultury. Urząd Pełnomocnika Rządu ds. Kultury i Mediów, powołany do życia w 1998 r., spełnia funkcję zarządzającą, spajającą i wspierającą, jeśli chodzi o politykę kulturalną w wymiarze federalnym – nie zastępując przy tym typowego resortu ds. kultury. Zajmuje się wieloma istotnymi zagadnieniami, m.in. restytucją dóbr kultury, promocją i finansowaniem niemieckiego przemysłu filmowego, sprawowaniem nadzoru nad Archiwum Federalnym, Niemiecką Biblioteką Narodową czy nadawcami, kierującymi swoje programy za granicę (przede wszystkim *Deutsche Welle*)⁴⁵.

⁴³ Dyrektorem tego departamentu jest obecnie Hans-Ulrich Seidt. Por.: http://www.auswaertiges-amt.de/DE/AAmt/Abteilungen/KulturUndKommunikation_node.html (2.04.2013).

⁴⁴ Por.: http://www.auswaertiges-amt.de/DE/AAmt/Auslandsvertretungen/Uebersicht_node.html (2.04.2013).

⁴⁵ Urząd Pełnomocnika Rządu ds. Kultury i Mediów ma dwie siedziby – w Berlinie i Bonn. Jest w nim zatrudnionych ok. 190 pracowników. Więcej informacji na stronie

W 2011 r. RFN przeznaczyła na AKBP ogółem 1,478 miliarda euro, czyli ok. 0,5% całego budżetu państwa. Ok. 57% tej sumy uzyskał MSZ, 19% Pełnomocnik ds. Kultury i Mediów, 17% Ministerstwo Edukacji i Badań Naukowych, 3% Ministerstwo Współpracy i Rozwoju, a resztę podzielono między Ministerstwo ds. Rodziny, Osób Starszych, Kobiet i Młodzieży oraz Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (każdorazowo ok. 2%)⁴⁶. Działania związane z polityką kulturalną obserwują i kontrolują komisje parlamentarne: Komisja Niemieckiego Bundestagu ds. Kultury i Mediów⁴⁷ oraz Komisja Niemieckiego Bundesratu ds. Kultury⁴⁸.

Podobna struktura została zachowana na szczeblu krajów związkowych, w których funkcjonują w ramach rządów krajowych resorty kultury, a w większości Landtagów, czyli parlamentów krajów związkowych, ustanowiono komisje ds. kultury⁴⁹. Choć instytucje te są przede wszystkim odpowiedzialne za wewnętrzną politykę kulturalną, to współpracują ściśle z rządem federalnym w promowaniu wizerunku RFN za granicą. Ich aktywność polega m.in. na nawiązywaniu kontaktów z odpowiednimi urzędami szczebla lokalnego w innych państwach i organizowaniu wspólnych przedsięwzięć. Tego typu inicjatywy mają szczególnie intensywny charakter w ramach współpracy transgranicznej, na przykład na pograniczu niemiecko-szwajcarsko-francuskim⁵⁰.

Druga najważniejsza grupa podmiotów uczestniczących w realizacji zagranicznej polityki kulturalnej to wspomniane już tzw. organizacje po-

internetowej urzędu: <http://www.bundesregierung.de/Webs/Breg/DE/Bundesregierung/BeauftragterfuerKulturundMedien/beauftragter-fuer-kultur-und-medien.html> (2.04.2013).

⁴⁶ Dane za Auswärtiges Amt, *Bericht der Bundesregierung zur Auswärtigen Kultur- und Bildungspolitik 2010/2011* (dalej *Bericht 2010/2011*), s. 12.

⁴⁷ Por. informacje o tej komisji: <http://www.bundestag.de/bundestag/ausschuesse17/a22/index.jsp> (2.04.2013).

⁴⁸ Por. informacje o tej komisji: http://www.bundesrat.de/nn_12720/DE/organe-mitglieder/ausschuesse/k/k-node.html?_nnn=true (2.04.2014).

⁴⁹ Szerzej na temat podziału kompetencji w sprawach kultury na szczeblu federalnym i landowym, por.: B. Wagner, U. Blumenreich, *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe. Country Profile: Germany*, Council of Europe/ERICarts, 13th edition, 2012, s. 6–9. Tekst dostępny na stronie internetowej: <http://www.culturalpolicies.net> (2.04.2013).

⁵⁰ Por.: N. Kohtamäki, *Współpraca transgraniczna w regionie Górnej Renu*, „Przełęcz Zachodni” 334 (2010), nr 1, s. 240 i n.

średniczące. Wśród nich najważniejsze to Instytut Goethego, DAAD, Instytut Stosunków Kulturalnych z Zagranicą (*Institut für Auslandsbeziehungen*, IFA), Fundacja im. Aleksandra von Humboldta i Niemiecka Komisja UNESCO. Instytucje te są związane z MSZ poprzez otrzymywane z budżetu państwa środki finansowe⁵¹. W związku z tym mimo przysługującej im dużej niezależności i samodzielności biorą w swoich działaniach pod uwagę priorytety zagranicznej polityki kulturalnej formułowane przez rząd⁵².

Instytut Goethego jest stowarzyszeniem użytku publicznego z główną siedzibą w Monachium. Jego podstawowym zadaniem jest nauczanie języka niemieckiego w świecie, a także budowanie różnych form współpracy kulturalnej oraz promowanie pozytywnego wizerunku Niemiec⁵³. Instytut ma swoje oddziały w 11 miastach w RFN. Oprócz tego działa ok. 150 „instytutów-córek” w 93 krajach na świecie⁵⁴. Podmioty te rozsiane w różnych państwach są uznawane za niemieckie instytuty kultury. Pierwsza jednostka tego typu powstała w 1952 r. w Atenach⁵⁵. Wśród głównych zadań Instytutu oprócz nauczania języka niemieckiego można wyróżnić m.in. nawiązywanie kontaktów z różnymi organizacjami kulturalnymi w kraju goszczącym, organizację seminariów, szkoleń, konferencji, festiwali, koncertów, a także koordynowanie programów edukacyjnych, nie tylko dla młodzieży i studentów, ale też dla różnych grup zawodowych, na przykład dziennikarzy. Instytut w swoich licznych filiach, biurach kontaktowych, centrach i w organizacjach stowarzy-

⁵¹ Największymi beneficjentami są Instytut Goethego (w 2011 r. otrzymał 30,9% wszystkich środków przeznaczonych na organizacje pośredniczące) i DAAD (w 2011 r. – 23,5% środków). Środki te są podzielone według poszczególnych celów, np. wsparcie instytucjonalne (w 2011 r. wyniosło ono 248,4 mln euro) czy tzw. praca programowa (w 2011 r. – 226,3 mln euro). Dane za Auswärtiges Amt, *Bericht 2010/2011*, s. 12.

⁵² Por.: N. Renvert, *Von Soft Power zu Smart Power: Zur Rolle der Mittler in den transatlantischen Beziehungen*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 51–52 (2011), s. 31.

⁵³ Te trzy priorytety określa się jako: język, kultura, Niemcy (*Sprache, Kultur, Deutschland*). Por. rocznik Instytutu Goethego: *Jahrbuch 2012/2013*, http://www.goethe.de/uun/pro/jb13/Jahrbuch_2012_13.pdf (2.04.2013).

⁵⁴ Por.: T. E. Schmidt, *Goethe-Institut: die Selbstdarsteller*, „Die Zeit”, 7.07.2011, nr 28.

⁵⁵ Sam Instytut Goethego powstał w 1951 r., pierwotnie jedynie w celu przygotowywania lektorów języka niemieckiego. O historii Instytutu Goethego, który jest następcą przedwojennej Akademii Niemieckiej, por.: E. Michels, *Von der Deutschen Akademie zum Goethe-Institut. Sprach- und Auswärtige Kulturpolitik 1923–1960*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 2005, s. 222 i n.

szonych udostępnia również obszerną bazę biblioteczną obejmującą książki, materiały prasowe, filmy i nagrania niemieckojęzyczne.

Obok Instytutu Goethego drugą najważniejszą organizacją pośredniczącą zaangażowaną w kształtowanie zagranicznej polityki kulturalnej jest DAAD. Jest to największa na świecie organizacja zajmująca się wspieraniem międzynarodowej wymiany studentów i naukowców. W swoim powojennym kształcie powstała w 1950 r. Jej główną siedzibą jest Bonn. Organizacja ta promuje niemieckie szkolnictwo wyższe poprzez liczne stypendia dla studentów, doktorantów i pracowników naukowych. W 2012 r. skorzystało z nich ok. 75 000 osób⁵⁶. DAAD organizuje wiele programów edukacyjnych, które z jednej strony mają przyciągnąć rzesze zainteresowanych do podnoszenia swoich kwalifikacji w ramach niemieckiego systemu kształcenia, a z drugiej pomóc niemieckim studentom i uczonym w zdobyciu wykształcenia i doświadczenia zawodowego za granicą. DAAD wspiera także kraje rozwijające w tworzeniu struktur uniwersyteckich, finansuje kursy języka niemieckiego, wspomaga jednostki zajmujące się nauką tego języka i promocją kultury i historii Niemiec na zagranicznych uczelniach. Organizacja ta dysponuje dużym budżetem, który pozwala jej na utrzymywanie przedstawicielstw na całym świecie, a także na pielęgnowanie kontaktów z byłymi stypendystami poprzez organizację spotkań, wyjazdów czy wydawanie wspólnych publikacji⁵⁷. Rola DAAD w budowaniu „miękkiej” potęgi RFN jest nie do przecenienia. Dzięki jej działalności powiększa się stale rzesza osób postrzegających RFN przez pryzmat znajomości języka niemieckiego, bogatej kultury czy dużej innowacyjności w różnych dziedzinach, a nie w kontekście trudnej przeszłości historycznej.

Podobne zadania co DAAD realizuje także Fundacja im. Aleksandra von Humboldta z Bonn, która specjalizuje się we wspieraniu międzynarodowej współpracy naukowej. Fundacja umożliwia naukowcom z różnych dziedzin odbycie staży badawczych na niemieckich uczelniach. W ciągu 60 lat swojego istnienia Fundacja udzieliła wsparcia ponad 26 000 osób ze 130 państw, które mogły w ten sposób realizować swoje projekty w ośrodkach nauko-

⁵⁶ Dane za: <https://www.daad.de/portrait/wer-wir-sind/kurzportrait/08940.de.html> (2.04.2013).

⁵⁷ Por.: DAAD, *Jahresbericht 2012*, https://www.daad.de/imperia/md/content/prese/daad_jahresbericht-12-de_130528.pdf (2.04.2013).

wych RFN⁵⁸. Dzięki takiej strategii powstała elitarna grupa osób, wśród których znajduje się kilkudziesięciu noblistów, a także wielu rektorów wyższych uczelni z całego świata. Ten wyjątkowy klub, którego członkowie określają się mianem „humboldtczyków” (*Humboldtianer*) przyczynia się niewątpliwie do promowania niemieckiej nauki⁵⁹.

Szczególną rolę w realizacji celów i założeń AKBP odgrywa również Instytut Stosunków Kulturalnych z Zagranicą, z główną siedzibą w Stuttgarcie. Organizacja ta stara się inicjować i dokumentować debaty z zakresu międzynarodowych stosunków kulturalnych. Wspiera finansowo wiele inicjatyw w tej dziedzinie, na przykład międzykulturowe praktyki *Cross Culture Praktika*, które mają na celu poprawę wzajemnego zrozumienia między młodzieżą z RFN i krajów muzułmańskich⁶⁰. IFA działa też na rzecz mniejszości niemieckiej, w krajach WNP, Polsce, Rumunii i innych państwach Europy Środkowej i Wschodniej, przyczyniając się do upowszechnienia informacji o kulturze i zwyczajach Niemców zamieszkujących te tereny⁶¹. Oprócz prowadzenia dwóch galerii w Stuttgarcie i Berlinie Instytut organizuje i finansuje wystawy niemieckich twórców za granicą, przyznaje stypendia dla artystów i osób zawodowo związanych z ochroną oraz promowaniem kultury i sztuki, a także dba o tworzenie i utrzymywanie kontaktów między niemieckimi i zagranicznymi artystami⁶².

Nieco inny charakter organizacyjny od wymienionych wyżej instytucji ma Niemiecka Komisja UNESCO. Jest to podmiot zajmujący się wszelkimi kwestiami związanymi z członkostwem RFN w Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury. Pełni w tym zakresie rolę gremium doradczego dla rządu, Bundestagu i innych zainteresowanych organów państwa⁶³. Zajmuje się włączaniem głównych założeń polityki kulturalnej i edukacyjnej opracowywanych na forum UNESCO do niemieckich

⁵⁸ Dane za: <http://www.humboldt-foundation.de/web/spenden.html> (2.04.2013).

⁵⁹ W wielu krajach istnieją stowarzyszenia „humboldtczyków”. W Polsce jest to *Societas Humboldtiana Polonorum*, <http://humboldt.org.pl>, (2.04.2013).

⁶⁰ Por. informacje na stronie internetowej Instytutu: <http://www.ifa.de/foerderung/crossculture-praktika.html> (2.04.2013).

⁶¹ W ramach takich działań w Polsce jest organizowany np. konkurs dziennikarski: *Niemiec, czyli kto?* (we współpracy ze Związkiem Młodzieży Mniejszości Niemieckiej i z *Deutsche Welle*).

⁶² Więcej: <http://www.ifa.de/kunst.html> (2.04.2013).

⁶³ Por.: http://www.unesco.de/geschichte_unesco_kommission.html (2.04.2013).

priorytetów w tej dziedzinie. Ponadto jest instytucją kształtującą niemiecką obecność w UNESCO i tym samym ma znaczący wkład w rozwój współpracy międzynarodowej dotyczącej AKBP. Jest w tym kontekście organem koordynującym aktywność RFN na arenie międzynarodowej – zrzeszając ok. 114 jednostek, w tym wiele stowarzyszeń i związków z zakresu nauki, polityki, gospodarki, kultury i mediów⁶⁴. We wszystkich państwach członkowskich UNESCO (195) działają narodowe komisje, które tworzą szczególną sieć instytucjonalną działającą na rzecz realizacji misji UNESCO i urzeczywistnienia wartości zawartych w Akcie Konstytucyjnym⁶⁵ tej organizacji wyspecjalizowanej ONZ.

Ciekawym przykładem podmiotów zaangażowanych we wzmacnianie niemieckiego potencjału motywacyjnego są fundacje polityczne. Są to organizacje finansowane ze środków publicznych, stanowiące dla poszczególnych partii rodzaj zaplecza eksperckiego. Obecnie działa sześć podmiotów tego typu: Fundacja im. Friedricha Eberta (związana z SPD), Fundacja Konrada Adenauera (związana z CDU), Fundacja Hannsa Seidla (związana z CSU), Fundacja im. Heinricha Bölla (związana z partią Zielonych), Fundacja im. Friedricha Naumanna (związana z FDP) i Fundacja im. Róży Luksemburg (związana z Partią Lewicy). Powiązanie z partiami nie ma charakteru instytucjonalnego, tzn. fundacje zachowują pewną niezależność w swoich działaniach⁶⁶. Biorąc pod uwagę ich formę prawną, jedynie Fundacja im. Friedricha Naumanna jest „prawdziwą” fundacją, pozostałe podmioty to tzw. zarejestrowane stowarzyszenia (*eingetragene Vereine*). Głównym celem wszystkich fundacji jest szeroko rozumiana edukacja polityczna w myśl ideałów demokratycznych. W ramach tego celu organizacje realizują wiele zadań, takich jak wspieranie poprzez stypendia studentów i doktorantów z całego świata, opracowywanie różnego rodzaju programów edukacyjnych obejmujących także międzynarodowe konferencje, przygoto-

⁶⁴ Por.: Auswärtiges Amt, *Bericht 2010/2011*, s. 77.

⁶⁵ Akt Konstytucyjny Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury, podpisany 16.11.1945 r. w Londynie. Tekst dostępny na stronie internetowej: http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/teksty/Akt_Konstyt.doc (2.04.2013).

⁶⁶ Wiele projektów realizowanych zagranicą, zwłaszcza z udziałem ambasad, jest konsultowanych z niemieckim MSZ. Więcej na temat niezależności tych fundacji por.: S. W. Pogorelskaja, *Im Ausland einmalig – Die politischen Stiftungen*, [w:] K.-J. Maaß (red.), op.cit., s. 296 i n.

wywanie ekspertyz i studiów o charakterze naukowym, a także działanie na zasadzie *think-tanków* oferujących profesjonalne doradztwo polityczne⁶⁷. Wszystkie fundacje mają swoje przedstawicielstwa w różnych zakątkach globu. Liczba biur zagranicznych zależy od finansowych możliwości fundacji. Dwie największe – Fundacja im. Friedricha Eberta i Fundacja Konrada Adenauera mają ok. 80 takich biur w ponad 100 państwach⁶⁸.

Organizacje pośredniczące i fundacje polityczne stanowią szczególną grupę podmiotów zaangażowanych w budowanie niemieckiego wizerunku i kształtowanie zagranicznej polityki kulturalnej. Nie jest to jednak jedyny kierunek oddziaływania RFN. W globalizującym się świecie nie do przecenienia jest rola mediów. Także w tej dziedzinie Niemcy stosunkowo szybko rozpoznali możliwości kształtowania swojej „miękkiej potęgi” i w sposób przemyślany i konsekwentny z nich korzystają. Najważniejszą instytucją nadającą swoje programy radiowe i telewizyjne od 60 lat za granicę jest stacja *Deutsche Welle*. Przygotowuje ona swoją ofertę programową w wielu językach – oprócz niemieckiego, także po angielsku, hiszpańsku i arabsku⁶⁹. Niektóre programy są opracowywane także w innych językach przez redakcje narodowe, na przykład polska redakcja *Deutsche Welle* tworzy we współpracy z TVP Info program „Eurośledzi”. Serwis internetowy stacji jest dostępny w trzydziestu językach⁷⁰. *Deutsche Welle* jest platformą informacyjną o ogromnym zasięgu – poprzez stronę internetową z oferty programowej korzysta co tydzień ok. 90 mln widzów i słuchaczy na całym świecie⁷¹. Stacja działa na rzecz dialogu i porozumienia międzykulturowego. Oprócz programów przedstawiających RFN z różnych perspektyw – także oczami cudzoziemców – *Deutsche Welle* stara się docierać do różnych zakątków globu, szukając związków i zależności kulturowych. Jednym z ta-

⁶⁷ Ibidem, s. 294; N. Renvert, op.cit., s. 32.

⁶⁸ Dane za: <http://www.fes.de/international/inhalt/bueros.htm>; <http://www.kas.de/wf/de/71.4782/> (2.04.2013).

⁶⁹ Por.: H. Harnischfeger, *Zwischen Gutenberg und Google – Medien*, [w:] K.-J. Maaß (red.), op.cit., s. 225.

⁷⁰ M.in. w j. perskim, urdu czy bengalskim, por.: <http://www.dw.de/start/s-11394> (2.04.2013).

⁷¹ Dane za: http://www.missioneurope.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=21&Itemid=34&lang=de (2.04.2013).

kich projektów było przedstawienie 28 stolic państw członkowskich Unii Europejskiej oczami artystów tam mieszkających⁷².

Niemiecka kultura jest obecna także za pośrednictwem tematycznych portali internetowych, takich jak przygotowywany przez IFA: www.deutsche-kultur-international.de czy opracowywany pod patronatem Pełnomocnika Rządu Federalnego ds. Kultury i Mediów: www.kulturportal-deutschland.de. Informują one o niemieckich wydarzeniach kulturalnych, możliwościach wymiany naukowej i studenckiej, niemieckich szkołach za granicą, czy też formach współpracy międzynarodowej w dziedzinie kultury (na przykład Rok Polsko-Niemiecki 2005/2006, Rok Niemiecko-Francuski 2013).

Istotnym aktorem w kontekście medialnej obecności RFN jest też największa niemiecka agencja prasowa – DPA (*Deutsche Presse-Agentur*). Przygotowuje ona różnego rodzaju materiały informacyjne dla prasy, nadawców radiowych i telewizyjnych, a także dla mediów internetowych z ok. 100 państw. Oferta agencji jest bogata ze względu na rozbudowaną sieć biur na całym świecie, co umożliwia przygotowanie serwisów informacyjnych w trybie ciągłym w czterech językach (po angielsku, niemiecku, arabsku i hiszpańsku)⁷³.

Poza wymienionymi instytucjami istnieje wiele innych podmiotów zaangażowanych w kształtowanie potencjału motywacyjnego RFN za pomocą kultury. Warto wspomnieć na przykład o zagranicznych izbach przemysłowo-handlowych, licznych organizacjach pozarządowych, takich jak działająca na rzecz pokoju *Weltfriedensdienst* czy aktywnych w skali międzynarodowej fundacjach i stowarzyszeniach, na przykład Fundacja Kultury Allianz⁷⁴. Ponadto „miękką potęgą” powstaje także w ramach inicjatyw prywatnych, podejmowanych na różnych szczeblach. Dużą rolę odgrywa mobilność Niemców, a także zaszczepiana im podczas edukacji szkolnej potrzeba działania na rzecz wspólnoty. Stąd mieszkający poza granicami kraju Niemcy chętnie podejmują „oddolne” działania na rzecz promowania kultury niemieckiej⁷⁵.

⁷² W ramach programu „Euromaxx” – „Europa 28”, por.: <http://www.dw.de/programm/euromaxx/s-7553-9800> (2.04.2013).

⁷³ 24 godziny na dobę, 7 dni w tygodniu, por.: <http://www.dpa.de/dpa-welt-weit.231.0.html> (2.04.2013).

⁷⁴ Por.: P. Theiner, *Bahn frei für Visionen – Die Stiftungen*, [w:] K.-J. Maaß (red.), op.cit., s. 305 i n.

⁷⁵ Por. np. informacje na stronie internetowej Stowarzyszenia – „Niemcy za granicą” (*Deutsche im Ausland e.V.*): <http://www.deutsche-im-ausland.org/> (2.04.2013).

5. KONKLUZJE

Biorąc pod uwagę powyższe dywagacje dotyczące głównych aktorów, którzy wykorzystują kulturę we wzmacnianiu niemieckiego potencjału motywacyjnego, można wyróżnić kilka podstawowych pól oddziaływania w tym zakresie. Większość omówionych instytucji angażuje się w szeroko rozumianą promocję języka niemieckiego. Wspieranie nauczania tego języka za granicą i wzmacnianie jego znaczenia jest uznawane za jeden z głównych priorytetów rządowej polityki kulturalnej i edukacyjnej. W raporcie rządowym jej dotyczącym sformułowano w tym kontekście dość banalną, ale sprawdzającą się w praktyce tezę: „Kto mówi naszym językiem, interesuje się naszym krajem, wie więcej o Niemczech i w konsekwencji może lepiej zrozumieć niemieckie stanowisko”⁷⁶. W zdaniu tym tkwi esencja idei potencjału motywacyjnego państwa. Zadanie promocji języka niemieckiego szczególnie w Europie nie jest trudne ze względu na jego silną pozycję. Jest to język ojczysty dla ok. 100 mln Europejczyków. Atrakcyjność potencjału kulturowego krajów niemieckojęzycznych, w tym przede wszystkim RFN, można uznać za jeden z czynników motywacyjnych dla ok. 14 mln osób, które uczą się tego języka na całym świecie⁷⁷.

Z propagowaniem nauki języka niemieckiego ściśle wiąże się też wymiana studencka i naukowa. RFN jest w tej dziedzinie jednym z liderów na świecie. Poprzez dużą liczbę stypendiów fundowanych przez instytucje publiczne i prywatne przyciąga na niemieckie uniwersytety co roku rzesze osób podnoszących swoje kwalifikacje⁷⁸. Nierzadko obejmują one stanowiska kierownicze w różnych branżach w swoich krajach ojczystych, tworząc bezcenną sieć specjalistów dobrze rozumiejących Niemcy i gotowych do pogłębiania bilateralnej współpracy.

Kolejnym istotnym obszarem jest tzw. programowa praca kulturalna (*kulturelle Programarbeit*). Realizują ją zarówno organizacje pośredni-

⁷⁶ Por.: Auswärtiges Amt, *Bericht 2010/2011*, s. 27.

⁷⁷ Dane za: <http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/KulturDialog/Initiativen/DSDI/Deutschlerner.html> (2.04.2013).

⁷⁸ W 2011 r. w RFN było ponad 250 000 studentów zagranicznych i ok. 30 000 naukowców, którzy otrzymali wsparcie na swoje badania na niemieckich uniwersytetach. Dane za: Auswärtiges Amt, *Bericht 2010/2011*, s. 16.

czące (głównie Instytut Goethego, DAAD i IFA), jak i MSZ. Obejmuje ona organizację wystaw, koncertów, przedstawień teatralnych i pokazów filmowych za granicą, wspieranie niemieckich twórców, m.in. w nawiązywaniu kontaktów z instytucjami kultury za granicą i w tworzeniu sieci kontaktów z artystami z innych krajów, a także przygotowywanie międzynarodowych sympozjów, szkoleń i kursów z różnych dziedzin sztuki⁷⁹.

Ponadto RFN przekazuje duże środki finansowe na medialne kształtowanie swojego wizerunku. Wyraża się to na przykład we wspieraniu wydawnictw, tłumaczeń i czytelnictwa czy ścisłej współpracy z organizatorami międzynarodowych targów książki we Frankfurcie nad Menem i Lipsku. Niemiecka literatura cieszy się rosnącym zainteresowaniem na świecie, dzięki czemu stanowi dobry punkt wyjścia do dialogu międzykulturowego i szukania dalszych dróg porozumienia. Takim medium jest też film. Niemieckie produkcje są wyświetlane na ok. 150 festiwalach międzynarodowych w roku. Ponadto organizowane są specjalne pokazy, konkursy i festiwale poświęcone niemieckiemu filmowi⁸⁰. Postrzeganie RFN jako miejsca związanego z kinem wzmacnia organizacja festiwali międzynarodowych, takich jak najbardziej znany spośród nich, relacjonowany na całym świecie festiwal w Berlinie – *Berlinale*. Oprócz filmu także niemieckie programy telewizyjne i radiowe głównie za pośrednictwem portali internetowych docierają do milionów odbiorców na świecie, kształtując wizerunek współczesnych Niemiec⁸¹.

Nie są to jedyne kierunki aktywności kulturalnej RFN. Ze względu na mnogość zaangażowanych podmiotów o charakterze publicznym i prywatnym trudno stworzyć zamkniętą listę działań służących wzmacnianiu niemieckiego potencjału motywacyjnego za pomocą kultury. Dynamika rozwo-

⁷⁹ Lista ta nie jest zamknięta. Oprócz organizacji pośredniczących także niemieckie przedstawicielstwa dyplomatyczne wykazują dużą kreatywność w ramach realizacji „programowej pracy kulturalnej”, organizując szereg ciekawych wydarzeń. Por. np. wydarzenia organizowane przez ambasadę RFN w Warszawie: <http://www.warschau.diplo.de/Vertretung/warschau/pl/06-Kultur/00Aktuelles/0-Aktuelles.html> (2.04.2013).

⁸⁰ Wedle szacunków co roku niemieckie produkcje filmowe trafiają do ok. 2 mln widzów na całym świecie. Dane za: Auswärtiges Amt, *Bericht 2010/2011*, s. 31.

⁸¹ Taka platforma internetowa jest oferowana przez wspomnianą już stację *Deutsche Welle*. Dużym zainteresowaniem, zwłaszcza odbiorców niemieckojęzycznych, cieszy się też portal internetowy ARD, która jest jednym z największych publicznych nadawców radiowo-telewizyjnych w Europie: <http://www.ardmediathek.de/> (2.04.2013).

ju takich inicjatyw wynika z rozwiniętej świadomości niemieckich instytucji zaangażowanych w promowanie kultury. Rola kultury w budowaniu „miękkiej potęgi” państwa została dostrzeżona w Niemczech ponad 40 lat temu. Wypracowane mechanizmy ewoluowały w tym okresie, tworząc jeden z najbardziej rozbudowanych i skutecznych systemów na świecie.

NATALIA KOHTAMÄKI

**CULTURE AS AN ELEMENT OF THE MOTIVATIONAL POWER
IN THE FOREIGN POLICY OF THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY**

The potential of the state may usually be measured by comparing its power with those of other countries. The term ‘power’ means the state’s ability to mobilize and use all available resources – material, social, cultural – to fulfill its needs, goals and interests in an international environment. Power is an element used in the foreign policy of each state which is difficult to measure, examine or compare. The difficulty stems from the complexity of the phenomenon which consists of material elements – such as territory, population, or economy – but also of motivational factors. Those elements are culturally and ideologically conditioned, and cover subjective and psychological aspects which makes them difficult to define.

The aim of the paper is to show the building process of the motivational potential by using the German example. In this context it is especially important to explain the main mechanisms and instruments of German public diplomacy which in this text has the same meaning as ‘foreign cultural policy’. After the Second World War the Federal Republic of Germany developed a new strategy for its presence in the international arena. After the war German politicians understood how important cultural influences can be in the developing of the new German image. In the 1970’s this knowledge found a concrete shape in the government and parliament documents, in which the need for a multicultural dialog and understanding of partners was especially accented. From this perspective Germany saw the culture as the third main pillar of its foreign policy, alongside to the politic and economic aspects. After more than 40 years of German cultural foreign policy its instruments are still playing a very important role in the shaping of German position in the world and can be seen as a model for other countries.